

TALVELLA TALLUKKAAT-KESÄLLÄ PAPERIKENGÄT

Haastattelututkimus pula-ajan vaikutuksesta Etelä-Satakunnassa ja Suomessa

Tekijä Jaana Virkkunen

Ohjaajat Antti Raunio

Ilpo Nurmi

A JOHDANTO

Tämän työn tarkoituksena on selvittää pula-ajan vaikutusta Etelä-Satakunnassa haastattelututkimuksella.

Pula-ajalla Suomessa tarkoitetaan ajanjaksoa syyskuusta 1939 maaliskuuhun 1954 eli toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Pula-aikana oli kirjaimellisesti puutetta kaikesta: ruoasta, vaatteista, lääkkeistä, työvoimasta, käyttöesineistä, asunnoista. Tuli tarpeelliseksi säännöstellä niin elintarvikkeita kuin kulutustavaraa. Tätä asiaa hoitamaan perustettiin syksyllä 1939 Kansanhuoltoministeriö, jonka tehtäviin kuului muun muassa johtaa elintarvikkeiden ja eräiden raaka-aineiden kotimaista tuotantoa, jakelua sekä kulutusta. Tällä järjestelyllä pyrittiin takaamaan kansalaisille välttämättömien tarvikkeiden mahdollisimman tasapuolinen jakelu ja se saatiinkin jotakuinkin tyydyttävästi toimivaksi sotien aikana. Ajoittaiset vaikeudet johtuivat pääsääntöisesti kuljetusvaikeuksista, esimerkiksi talvi 1941-1942 oli erityisen ankara jopa Etelä-Suomessa. Merillä jäätilanne oli vaikea, laivat juuttuivat jäihin, viljakuormat jäivät tulematta. Laivojen liikkumista estivät myös vihollisen miinakentät. Rautateillä oli kova veturi- ja vaunupula. Tiestö huonossa kunnossa muun muassa runsaan lumen takia. Ankara katovuosi pahensi tilannetta ennestään.

Valtion ostokortit otettiin käyttöön, ensimmäisenä säännösteltiin sokeri lokakuussa 1939. Ostokortti oli lähes kultaakin kalliimpi: jos kadotit sen, saattoi seurata jopa poliisikuulustelu ennen kuin sait hankittua uuden ostokortin.

Maanviljelijät joutuivat käymään säännöstelyvuosina aikamoista paperisotaa. Luovutuspakko koski viljaa, lihaa, maitoa, kanamunia, villoja ja ajoittain myös perunaa. Kaikista oli määrätty luovutettavat vähimmäismäärät ja ajankohta, jolloin luovutuksen tuli viimeistään tapahtua sekä laatuvaatimukset. Piti täyttää myös monenlaisia ilmoituslomakkeita. Luovutusvelvollisuuden laiminlyönnistä lähetettiin asianomaiselle muistutus. Jos sekään ei auttanut, tuli haaste käräjille.

Suomalaisten mielikuvitus ja kädentaidot joutuivat koville. Onneksi yhteishenki heräsi ja kukin auttoi toista parhaan kykynsä mukaan. Kansan Valtio määräsi työvelvollisuuden, joka velvoitti kansalaiset osallistumaan talkoisiin ikänsä ja kykynsä mukaan.

Sisällysluettelo

A JOHDANTO

A 1 Valtion ostokortit	1
A 2 Elintarvikkeiden säännöstely	1
2.1 Korvikkeet	3
2.2 Sokerijuurikas	5
2.3 Perunajauho	6
2.4 Kekseliäisyyttä maustamiseen	6
2.5 Pula-ajan ruokaohjeita	7
A 3 Muiden tavaroiden säännöstely	8
3.1 Kumituotteet	8
3.2 Kengät kesällä, tallukkaat talvella	9
3.3 Vaatteet ja kangastuotteet	11
3.4 Tupakka	11
3.5 Bensiini	12
A 4 Talkootyötä ja työvelvollisuus; yleistä	13
4.1 Mottitalkoot	14
4.2 Maataloustyöt	15
4.3 Puhdetalkoot ja -työt	16
4.4 Työvelvollisuus	17
4.5 Martta-järjestö ja pula-aika	18
4.6 Lotat	19

A 5 Taloudellinen ja muu säätely	20
5.1 Musta pörssi	20
5.2 Rangaistukset	21
5.3 Setelien leikkaus	22
5.4 Kansanhuoltoministeriö	23
B TUTKIMUS	26
Pula-aika Huittisissa	26
B 1 Kysymykset	26
B 2 Haastateltavat	26
B 3 Haastattelu	27
C Yhteenveto	30
LIITTEET	31
LÄHDELUETTELO	39

A 1 Valtion ostokortit (lähteet 1,2,11,12)

Valtion kansanhuoltoministeriö otti lokakuussa 1939 käyttöönsä valtion ostokortit, koska organisaation tärkeimpänä tehtävänä oli säännöstelyn suunnittelemisen ja käytännön toteutus.

Kuluttajille jaettiin ostokortteja, joita vastaan pystyi hankkimaan elintarvikkeita tai muita hyödykkeitä valtion ylläpitämän jakelujärjestelmän myyntipisteistä. Säännöstelyn ollessa tiukimmillaan, kuluttajalla täytyi olla 51 erilaista ostokorttia, joista osa koski muitakin hyödykkeitä kuin elintarvikkeita (esimerkiksi jalkineita, vaatteita, saippuaa).

Ostokortteja jaettiin kansalaisille yleensä kolme kertaa vuodessa muun muassa ostokorttiväärennösten hankaloittamiseksi.

Väärennöksiä kuitenkin tehtiin. Vuonna 1942 esimerkiksi noin 30 tuhatta tonnia sokeria päätyi salakauppaan. Oletettavasti myös vihollisella oli oma osuutensa kuponkiväärennöksiin, joita Suomeen pudotetut desantit jakoivat. Vuoteen 1942 mennessä todettuja tapauksia oli 361 kappaletta.

Myös ministeriössä asiat eivät menneet niin kuin piti: sieltä pääsi 30 000 sokerinostokorttia hylkypaperin/jätepaperin seassa karkuteille ja niinpä kaikki kortit piti uusia heti.

A 2 Elintarvikkeiden säännöstely (lähteet 1,2,11,12)

Ensimmäisenä kortille säännösteltiin sokeri heti 12.10.1939. Ostokortista leikatulla kupongilla sai kilon sokeria henkeä kohden neljän viikon ajaksi. Syystalveen 1940 mennessä kaikki keskeiset elintarvikkeet, kuten muun muassa kahvi, ravintorasvat, jauhot tulivat säännöstelyn alaiseksi.

Elintarvikkeiden säännöstelyssä peruslähtökohtana oli kunkin henkilön ravinnon tarve. Tätä varten laadittiin erilaisia arvioita jokaisen henkilön harjoittaman ammatin, muiden tehtävien ja iän perusteella. Luonnollisesti

tämä johti kiistelyyn siitä, minkä ”arvoisen” kortin minkin ammattiryhmä tai yksityishenkilö ansaitsi. Ryhmiä oli viisi (A-E), joiden saamista leipävilja-annoksista esimerkkinä kyseinen luettelo:

- A- kortti (lapset alle 7 v) leipää viljaksi laskettuna 200g/vrk
- B- kortti (kevyen työn tekijät ja lapset 8-12v) 200g/vrk
- C- kortti (raskaanpuoleisen työn tekijät, lapset 13-16v)250g/vrk
- D- kortti (raskasta ruumiillista työtä tekevät)300g/vrk
- E- kortti (erittäin raskasta ruumiillista työtä tekevät) 425g/vrk

Myös muita elintarvikkeita annosteltiin. Tässä esimerkiksi B-kortin saaneiden annoksia:

- 2 dl maitoa päivässä
- 150 g voita kuukaudessa
- 433 g lihaa kuukaudessa
- 750 g sokeria kuukaudessa

Elintarviketilan vaihdellessa sota-aikana voimakkaastikin annoksiin jouduttiin tekemään toistuvia muutoksia.

Ravinnonlisää hankittiin pulavuosina omatoimisesti muillakin keinoin. Kerättiin luonnonantimia ravinnon jatkeeksi, viljeltiin omaa palstaa ja hoidettiin kotieläimiä. Nokkosten lisäksi monet muutkin villivihannekset kelpasivat. Esimerkiksi saviheinästä, suolaheinästä ja voikukanlehdistä valmistettiin keittoja ja muhennoksia. Lutukka oli puolestaan mainio mausteena.

Säännöstelyn ulkopuolella olivat esimerkiksi tuoreet kalat silakkaa lukuun ottamatta, riista ja siipikarja. Myös pinaattia ei koskaan säännöstelty.

2.1. Korvikkeet (lähteet 1,2,11,12)

Kansalaiset joutuivat käyttämään mielikuvitustaan keksiessään elintarvikkeille korvikkeita.

Kahvin korvike tuli käyttöön 1941 ja se sisälsi 25 % kahvia ja 75% viljaa. Korvikkeena käytettiin myös muun muassa sikuria, sokerijuurikasta ja paahdettuja voikukanjuuria. Korvikeaineeksi kelpasivat myös paahdetut rukiin- ja ohranjyvät. Kauppoihin tullut kahvinkorvike valmistettiin Valtion viljavaraston luovuttamasta, muihin tarkoituksiin kelpaamattomasta viljasta. Jopa paahdettua lanttua ja tammenterhoja käytettiin korvikeaineena.

Sokerin korvasivat keinotekoiset makeutusaineet sakariini, kristalloosi ja dulsiini, joka oli sokeria 250 kertaa makeampaa. Sakariinin käytössä tuli olla varovainen, sillä se oli yli 400 kertaa sokeria makeampaa. Leivonnassa käytettiin siirappia, koska sitä voitiin tehdä kotonakin. Hunaja oli harvojen ihmisten saatavilla.

Kananmunien tuotanto oli sekä rajoitettua että säännöstelyn alainen. Ulkomailta saatiin pieniä eriä munajauhetta, jolla ruoan valmistusta voitiin kohentaa. Korvikkeina pyrittiin käyttämään ankan, hanhen ja kalkkunan munia, mikäli niitä vain onnistuttiin saamaan. Munapulveri ja veri plasma korvasivat siis osittain kananmunien puuttumisen.

Maitoa ei voinut korvata millään. Suomessa ei vielä sotien aikaan ollut maitojauhetehdasta. Kuoritulla maidolla tultiin jotenkuten toimeen vaikkei sitäkään ollut ylettömästi saatavissa. Kuoritusta maidosta valmistettiin myös rasvatonta korvikejuustoa, jota oli aika ajoin kaupoissa myynnissä.

Ravintolaväen muistelmista on käynyt ilmi, että ainakin omassa piirissään ovat kokeilleet ketun, oravan ja variksen valmistamista muka metsänriistana.

Kaniinia puolestaan sai kasvattaa syötäväksi kaupungeissakin.

Voita oli vaikea korvata oikein millään. Niinpä sitä ”jatkettiin” esimerkiksi kiehautetulla jauho-maitoseoksella tai vatkattiin perunasoseen joukkoon. Paistinrasvaa saatiin sianlihasta. Myös lihahyytelön päältä, kanan keittoliemen pinnalta, rasvaisen lahnan suolistosta lahnaa peratessa jne. Kieltolain aikana oli totuttu hakemaan lääkäriltä pirtureseptejä, nyt haettiin voireseptejä, koska lääkärillä oli oikeus kirjoittaa sairaille ylimääräisiä elintarvikeannoksia.

Makeispulaa saatettiin lievittää muun muassa imeskelemällä sakariiniliemessä liotettuja porkkananpalasia. Myös kuivattuja lantunpalasia imeskeltiin paremman puutteessa.

2.2 Sokerijuurikas (lähteet 1,2,11)

Sokerijuurikas (*Beta vulgaris* var. *altissima*, syn. *Beta vulgaris* var. *saccaria*) on juurikkaan muunnos, jota viljellään sokerin valmistamiseksi. Parhaiden lajikkeiden sokeripitoisuus on yli 20%. Sokerijuurikkaan korjuussa saadaan sivutuotteena kasvin maanpäälliset osat eli naatit, jotka käytetään rehuksi. Myös juurikasleike on hyvää rehua. Sivutuotteena sokerinvalmistuksessa saadaan melassia, jota voidaan käyttää muun muassa alkoholiteollisuuden raaka-aineena.

Noin 40% maailmassa tuotetusta sokerista saadaan sokerijuurikkaasta, 60% sokeriruo'osta. Sokerijuurikasta viljellään eniten Ukrainassa, Venäjällä, Ranskassa, Saksassa ja Yhdysvalloissa.

Suomessa sokerijuurikasta viljeli ensimmäisenä Voipaalan kartanossa J.U.S Gripenberg. Varsinainen kasvatusta alkoi vasta 1918. Nykyään sokerijuurikasta viljellään pääasiassa Etelä- ja Keski-Suomessa, tuotos on yleensä noin 5-6 tonnia hehtaaria kohti.

Kaikista Suomessa viljellyistä kasveista sokerijuurikas tuottaa eniten ravintoenergiaa viljeltyä pinta-alaa kohti.

Kotona sokerijuurikasta käytettiin muun muassa siirapin valmistukseen. Jäljelle jääneistä palasista kuivattuina ja paahdettuina saatiin kahvinkorviketta. Juuresviipaleita käytettiin myös survottuina tai jauhettuna leivän, marjapuuron sekä laatikkojen valmistukseen.

Sokerijuurikkaasta tuli Suomessa heti pulavuosien mentyä erittäin suosittu viljelyskasvi, kun kokemuksesta viisastuneina suomalaiset pyrkivät pääsemään sokerin tuotannossa mahdollisimman suureen omavaraisuuteen.

2.3 Perunajauho (lähteet 1,2,6,11,12,13)

Kautta aikojen tärkein viljelykasvi on peruna. Siitä on moneksi: keitettyinä, paistettuna, muusina, jauhoina.

Pula-aikoina perunajauhoa kotikonstein valmistettaessa pienet ja ruttoiset perunat sekä perunankuoret hienonnettiin liha- tai kasvismyllyssä. Liotettiin kylmässä vedessä, seisotettiin ja vaihdettiin aina välillä vesi kunnes jäljellä oli tärkkelyskakku.

Kakku sitten paistettiin huolellisesti sopivassa lämpötilassa ja täysin kuivuneena jauhettiin jauhoksi.

Ruoanlaitossa sitä käytettiin esimerkiksi kiisseliä suurustamiseen ja jopa siirapin valmistamiseen. Perunajauhoa käytettiin myös voin vastikkeen/korvikkeen valmistamiseen.

Paperiteollisuus käyttää perunatärkkelystä paperinvalmistuksessa sidosaineena. Suomessa tuotetusta perunatärkkelyksestä lähes kaikki käytetään tähän tarkoitukseen.

Perunajauhoa voidaan käyttää myös turkiseläinten rehussa.

2.4 Kekseliäisyyttä maustamiseen (lähteet 1,2,7,8,15)

Mausteista tavallisin oli suola, jota kotitalouksissa käytettiin ruoan maustamiseen ja säilömiseen. Ulkomaisen tuonnin tyrehdyttyä kokonaan esimerkiksi pippurien, kardemumman ja kanelin tilalle piti keksiä miten saada lisää makua jo muutenkin laihanlaiseen ruokaan.

Martat järjestivät villiyrttikursseja, jotta kaupunkilaisetkin oppisivat tunnistamaan ja kasvattamaan erilaisia yrtejä maustamiseen ja rohdoiksi.

Kaupungeissa puistot ja joutomaat muuttuivat puutarhapalstoiksi, joissa viljeltiin toki lisäksi myös muun muassa perunaa ja muuta syötävää.

Siankärsämö muistuttaa maultaan rosmariinia, maahumala minttua. Liharuoat saivat lisämakua pujosta eli marunasta. Kalaruokia maustettiin esimerkiksi mäkimeiramilla ja lutukalla. Olueen ja simaan käytettiin mesiangervoa, viinaan ja likööriin suomyrttiä ja pelto- eli rantaminttua.

2.5. Pula-ajan ruokaohjeista pari esimerkkiä. (lähde 7)

Lukeitto

¼ kg tuoreita tai ruskistettuja luita

2 l vettä

(suolaa)

1 sipuli

(5 maustepippurihernettä)

3 rkl ohrasuurimoita

½ lanttua

3 porkkanaa

2 l perunoita

Luut pannaan kylmään veteen ja keitetään, vaahto kuoritaan. Sipuli, pippuri ja suurimot lisätään. Kun maku on kiehunut liemeen, otetaan luut pois, lanttu- ja porkkanakuutiot pannaan joukkoon ja hetkistä myöhemmin perunat. Annetaan kiehua kypsäksi ja maustetaan suolalla.

Sotavoi

20 g voita

½ kup. vehnä jauhoja

1 muna

suolaa

Maidosta ja vehnä jauhosta keitetään sakea puuro, johon lisätään raaka muna hyvin vatkatun. Seos maustetaan suolalla. Jäähdytynyt puuro lisätään vatkattuun voihin.

A 3 Muiden tavaroiden säännöstely (lähteet 1,2)

Syksyllä 1940 säännöstelyn piiriin määrättiin vaatteet, jalkineet sekä saippua ja muut puhdistusaineet. Sota-aikana määrättiin säännöstelyn piiriin myös muun muassa tupakka, paperi, bensa, valopetroli, lääkkeet, kankaat, kumi ja nahka.

3.1 Kumituotteet (lähteet 1,2)

Polkupyöränkumeista tuli huutava pula. Niiden saanti laillista tietä oli kiven takana. Anomuskaavake oli haettava poliisiviranomaisilta ja siihen oli hankittava ammattimiehen lausunto vanhan renkaan kunnosta, minkä lausunnon erityinen liikennetoimikunta vielä vahvisti. Hakemus lähetettiin

kansanhuoltoministeriöön, joka ainoana instanssina jakeli uusien renkaiden ostolupia. Enimmäkseen ministeriö epäsi ostoluvan. Anojalla täytyi olla todella tärkeä ammatti ja hankala työmatka ennen kuin uudet polkupyörän kumit sai ostaa.

3.2 Kengät kesällä, tallukkaat talvella (lähteet 1,2,12,13,14,15)

Sota-aikana nahka- ja kangaskenkien valmistus väheni 40 % rauhanaikaisesta tasosta. Kenkien ostajalta vaadittiin vakuutus, ettei hänellä ollut kuin kahdet käyttökengät ja esimerkiksi pieniksi käyneet lastenkengät oli uusia ostettaessa myytävä kenkäkauppaan. Sama koski myös kumikenkiä. Tämä vaihtopakko aiheutti ankaraa purnausta, koska katsottiin kauppiaiden käyttävän sitä häikäilemättä hyväkseen. Kaikki nahka otettiin talteen, onneksi kyläsuutarit olivat vielä olemassa ja pystyivät sekä korjaamaan että valmistamaan uusia vanhasta nahasta tai esimerkiksi teuraseläimen taljasta. Kenkäpulassa yleisjalkineiksi muodostuivat monot. Paperikengät ovat kävelykenkätyyppiset, joissa on noin 3 cm korkea korko. Niissä on 1,5 cm paksu puupohja johon on sahattu viiltoja antamaan pohjalle hieman taipuisuutta. Päälliskankaana käytettiin kudottua paperinarua, kengän aukko reunustettiin tekstiilinauhalla ja myös kengännauhat olivat tekstiiliä. Kenkiä pidettiin kyllä hienoina mutta puupohjien kopina kuului kauas ja sateella kenkien paperipäällisy pehmeni ja reikiä tuli helposti.

Jalkineiden jakelun valvonta oli hyvin tiukkaa. Kenkälupaa ei saanut helposti, sillä työssään nahkakenkiä tarvitsevat asetettiin kansanhuollon toimistossa etusijalle.

Tallukkaat

Pakkasten ja lumikelien tultua osa kansasta siirtyi tallukkaisiin, pehmeisiin kangasjalkineisiin, jotka valmistettiin tavallisesti käsityönä

suutarinverstaissa. Pula-aikana alettiin elvyttää tallukoiden valmistusta kursseilla, joita pidettiin satoja eri puolilla maata tuhansille osanottajille.

Sotavuosina tallukkaista tuli suosittu korvikejalkine niin aikuisille kuin lapsillekin. Niitä oppi valmistamaan kuka hyvänsä neulan ja langan käyttäjä, joskin mallikas jalkine syntyi vain taitajan käsistä. Sopivan muodon varmisti lesti, jota voitiin ostaa tai lainata. Aikaa ja malttia piti tekijällä olla, sillä yksistään paksuun, monikerroksiseen pohjankankaaseen oli pisteltävä tuhatkunta tikkiä pohjaa vahvistamaan. Tikkaaminen suoritettiin vahvalla pellavanarulla, jota kierrettiin suoraan pellavasta tai pellavalangoista. Toppapohjaan kelpasivat huonotkin kangassuikaleet, kunhan vain ulkopohjaksi tullut kangas oli kestävä. Erinomainen pohja saatiin vanhoista huopasaappaan varsista tai koneremmin palasista. Päällisinä käytettiin vanhoista sarkahousuista tai – takeista saatua kangasta. Tällaisissa jalkineissa jalatkin pysyivät lämpiminä.

Erinomaiseen tulokseen tallukanteossa ylsivät varttuneet maatalouskerholaiset. Kolmena sotavuotena kerhoneuvojat teettivät koko maassa yli 60 000 paria tallukoita. Tällainen määrä helpotti tuntuvasti kireää talvijalkinepulaa. Kerholiitto onnistui saamaan armeijan käytöstä poistettuja rikkinäisiä housuja ja asetakkeja mutta yllättävää kyllä, heidän vaatekorteistaan otettiin pois vastaava määrä pisteitä.

Varsinaisia puukenkiä ei enää valmistettu ja syksyllä 1948 niitä sai jo pikkurahalla. Suuria varastoja hankkineet pääsivät niistä eroon polttamalla. Kesäkuun alussa 1949 kansanhuoltoministeriö vapautti kaikki nahkavalmisteen piste- ja kuponkimyynnistä hintasäännöstelyn jäätyä voimaan.

Viiden sotavuoden aika jätti 5,5 miljoonan nahka- ja kumijalkineparin vajauksen, jonka korjaamiseen kului vuosien työ.

3.3 Vaatteet ja kangastuotteet (lähteet 1,2,10,14,15)

Vaatteet ja kankaat menivät kortille ensimmäisten tuotteiden joukossa vuonna 1940. Tekstiiliteollisuudessa käytettiin lumppuja sekä sellupohjaisia keinokuituja sillaa ja säteriä. Tehtaat keskittyivät ompelemaan puolustusvoimien urakatöitä, joten valmiita vaatteita oli niukasti tarjolla. Kaikki mahdolliset kankaat kierrätettiin. Vanhoista vaatteista ommeltiin esimerkiksi uusia vaatteita lapsille ja tilkkupeittoja. Paperi korvasi kankaan missä se oli mahdollista, esimerkiksi pöytäliinoina ja ikkunaverhoina.

Syksyn 1944 ja kevään 1945 aikana kotiutettiin pääosa sotilaista armeijan vaatteissa, koska monella ei pitkään kestäneen sodan takia ollut enää siviilivaatteita jäljellä. Takeista poistettiin epoletit, napit vaihdettiin siviilinapeiksi ja esimerkiksi taskuja ja helman pituutta muokattiin käyttäjälleen paremmin sopivaksi.

3.4 Tupakka (lähteet 1,2,10)

Tupakasta tuli kotirintamalla kova puute jo talvisodan aikana. Tehtaiden tuotannosta meni valtaosa rintamalle Ylimenevän osan hankkivat kauppiaat vikkellästi ja piilottivat tiskin alle myydäkseen vain parhaille asiakkailleen. Tupakan säännöstelyä harkittiin jo talvisodan aikana mutta suunnitelmasta luovuttiin, koska sen pelättiin johtavan entistä laajempaan salakauppaan. Välirauhan tultua säännöstely katsottiin tarpeettomaksi, koska odotettiin kauppatilanteen normalisoituvan ja raakatupakkaa alkaisi taas tulla maahan. Säännöstelypäätös jouduttiin kuitenkin tekemään jo kesällä 1942 ja se tuli voimaan 1.10.1942. Tupakkakorttien jakelussa sorrettiin naisia. He saivat kortin vasta 24 vuotiaina kun miehiltä vaadittiin

vain 20 vuoden ikä. Myöhemmin miesten sallittiin vaihtaa lisäsokerikorttinsa tupakkakorttiin, naisilta tämä oikeus evätettiin. Oli tupakantuskaisia miehiä, joille ei tämäkään riittänyt. He saattoivat vaatia vaimojaan vaihtamaan sokeriannoksiaan pienemmiksi saadakseen tupakkakortin eli itselleen enemmän tupakkaa. Jos vaimo ei suostunut, edessä saattoi olla jopa avioero. Puolestaan tupakoimattomat mutta tupakkakortin omistavat naiset olivat oivia morsian- ja vaimoehdokkaita.

Kotimaisen tupakan eli kessun (lat. *Nicotiana Rustika*) viljelemiseen ryhdyttiin yleisesti jo välirauhan kesänä 1940. Jatkosodan aikana viljely yleistyi niin, että 1942-45 melkein voi sanoa jo jokaisen nurkantakapuskan kasvaneen kessua. Monet viljelivät vain omaksi tarpeekseen mutta paljon oli niitäkin, jotka pyrkivät rikastumaan tämän uuden kasvin avulla joko viljelijöinä tai välittäjinä. Saksasta tuotiin Juno nimistä tupakkaa, tosin väitettiin, että sillä ja perinteisellä tupakalla ei liene ollut muuta yhteistä kuin nimi ja nikotiini.

Tupakan säännöstely loppui vasta 1953.

3.5 Bensiini (lähteet 1,2,9)

Bensiiniä säännösteltiin ja tilalle piti kehittää korvaavia keinoja. Apu löytyi puukaasuttimesta eli häkäpöntöstä. Pöntössä käytettiin polttoaineena pilkettä, haketta tai puuhiiltä. Jopa turpeen käyttöä tutkittiin. Häkäpöntöillä varustelluissa autoissa moottorien teho oli kuitenkin heikko, ajo keskeytyi usein. Linja-autojen matkustajat joutuivat usein työntämään autoa ylämäessä. Puukaasuttimilla toimivia autoja valmistettiin sodan aikana noin 43 000.

Bensiinin säännöstely loppui alkuvuodesta 1949. Häkäpöntöt poistuivat liikenteestä.

A 4 Talkootyötä ja työvelvollisuus; yleistä (lähteet 1,2,3,4,12,13,14,15)

Talkootöitä on tehty kahta pääperiaatetta noudattaen: joko naapuriapuna tai väkivelkana. Ensin mainittua annettiin työvoimapulaan ja muuhun puutteeseen joutuneille kylän asukkaille, esimerkiksi leskille eikä siitä odotettukaan mitään vastapalvelusta. Väkivelka taas merkitsi, että eräät tavallista suurempaa työntekijämäärää vaativat maataloustyöt suoritettiin koko kyläkunnan yhteisin voimin.

Yleensä sovittiin jo ennakolta – useimmiten sadon kypsymistä seuraten, missä järjestyksessä kierrettäisiin talosta toiseen.

Talkootoiminta oli siis ennestään tuttua ainakin maalaisille siinä tilanteessa, jolloin kaikki kynnelle kykenevät oli mobilisoitava koko kansalle elintärkeisiin talkoisiin. Se tilanne tuli eteen syksyllä 1939 ylimääräisten kertausharjoitusten alettua.

Sodan puhjettua uudelleen talkootoimintakin organisoitiin uuteen uskoon. Muodostettiin Suurtalkoot ry, johon kuului kokonaista 58 valtakunnallista jäsenjärjestöä. Edustettuina olivat niin työnantajat kuin SAK, Lotta-Svärd ja Työläisnaisliitto.

Maa jaettiin 25 talkoopiiriin, kussakin piiriohjaaja. Jokaisessa kunnassa oli talkoopäällikkö, miltei joka kylässä talkooryhmänjohtaja.

Pikkulapsille perustettiin päiväkoteja jotta vanhemmat pääsisivät helpommin töihin. Päiväkodeissakin harrastettiin hyödyllistä pikkupuuhastelua.

Varsinkin nuorille pyrittiin opettamaan työn arvo ja säästeliäisyys. Nuorison iskujoukoista tuli Nuorison Talkoot ry, jonka muodostivat 30 nuorisojärjestöä ja kouluhallitus. Nuorison talkotoimintaa varten oli kunnissa vastaavasti nuorten talkoopäällikkö ja nuorten talkotoimikunta. Nuorten talkoojohtajia oli koko maassa noin 8000.

Nuorten innostajina oli kolme talkoomerkkiä. Oli suoritettava määrätty määrä erilaisia maatalous- tai keräystyötä sekä talletettava omalla työllä ansaittua rahaa.

Vuosi 1942 oli ensimmäinen suuri talkoovuosi. Talkoopropagandaa tehtiin voimallisesti. Lehdistölle lähetettiin kuvia, joissa muun muassa maatalousministeri Viljami Kalliokoski heiluttaa viikatetta ja tuon ajan suosituimpiin elokuvanäyttelijättäriin kuulunut Irma Seikkula nostaa heinää seipäälle.

Talkoovoimin kerättiin kaikkea mahdollista, muun muassa metalliromua, lumppuja, jät-paperia, käpyjä, luita. Jätepuuta koska kunnon puu säästyi muihin tarkoituksiin. Pihkaa teollisuuden ja puolustuslaitoksen käyttöön. Pihka kelpaa myös luontaislääkkeeksi esimerkiksi haavanhoitoon.

Tärkeänä talkoomuotona mainittakoon rakennustalkoot, joihin osallistuivat myös rintaman selustassa lepovuorossa olleet rintamamiehet. Sotilaat rakensivat jatkosodan aikana toistatuhatta hirsistä asevelitaloa. Yhden ainoan sotateimiyhtymän rakennuskeskuksessa oli vilkkaimpana aikana 50 hirsikehikkoa samanaikaisesti rakenteilla. Kun talot olivat valmiit, ne purettiin, hirret numeroitiin, lastattiin rautatievaunuihin ja kuljetettiin kotiseudulle missä niistä pystytettiin kokonaisia asevelikyliä.

4.1. Mottitalkoot (lähteet 1,2,13,14,15)

Vuonna 1942 alettiin järjestää mottitalkoita maan huutavaa puupulaa helpottamaan. (Motti = 1 kuutiometri, leveys-syvyys-korkeus) Sähkön säästäminen oli siihen mennessä kiristetty jo äärimmilleen. Iskulauseena

oli ”Motti mieheen-miljoona mottia talkootahdissa.” Piti siis kirjaimellisesti kaataa puu ja halkoa se metrin mittaiseksi ja pinota. Kehotus saikin yllättävän innostuneen vastaanoton. Ihmiset olivat sananmukaisesti tunteneet luissaan ja ytimissään polttopuun puutteen ja halusivat kohentaa tilannetta. Monin paikoin vapaaehtoisia motintekijöitä ilmoittautui niin runsaasti, että tuotti vaikeuksia löytää heille metsää hakattavaksi.

Valtakunnallisten mottitalkoiden yhteydessä lääkintähuolto järjestettiin yleisen sairaanhoidon puitteissa tai lottien toimesta. Lotat järjestivät myös hernesoppatarjoilun, jos se oli mahdollista tai sitten talkoolaisilla oli omat eväät mukana.

Asetettu miljoonan motin tavoite saavutettiin. Vuonna 1942 hakattiin kotirintamalla 1,4 miljoonaa ja 1943 1,5 miljoonaa halkomottia.

Mottitalkoisiin osallistuivat myös naiset ja nuoret kykynsä ja kuntonsa mukaan. Monet innostuivat tekemään halkomotteja suorastaan kilpailuhengessä. Parhaat motintekijät pääsivät liki 20 mottiin kuudessa tunnissa. Kaikki eivät olleet vapaaehtoisia talkoolaisia, vaan mottimetsään jouduttiin myös työvoimaviranomaisen määräyksestä. Jos venkoilit jonkun tekosyyntä varjolla itsesi ulos talkoista, saatoit saada huonon ihmisen maineen loppuiäksi.

4.2 Maataloustyöt (lähteet 1,2,13,14,15)

Maalla oli kova pula työväestä, joten kaupunkilaisia velvoitettiin osallistumaan maatoihin työpalveluna. Esimerkiksi kaupunkilaisnuoria kyydittiin maalle marjankeruutalkoisiin, hoitamaan puutarhaa, kotieläimiä,

istuttamaan perunaa ja puuntaimia eli osallistumaan kaikkiin mahdollisiin maatalan töihin kykyjensä mukaan.

Talkootyö oli omiaan lähentämään maalaisia ja kaupunkilaisia toisiinsa mutta toisaalta se myös syvensi heidän välistään eroa. Jotkut maalaiset vieroksuivat ”kaupungin herrasväkeä” ja epäilivät heidän vain tulleen naureskelemaan heidän yksinkertaiselle elämälleen. Kaupunkilaiset puolestaan katkeroituivat nähdessään, ettei maaseudulla ollut juuri aavistustakaan kaupunkien huutavasta elintarvikepulasta.

Varsinkin sadonkorjuun aikaan kaikki ylimääräinen apu oli tarpeen, olihan kyseessä koko kansan elintarvikkeiden saannin turvaaminen. Talteen kerättiin muun muassa maahan varisseet jätetähdät, sokerijuurikkaan naatit, joista tuli erinomaista karjanrehua. Myös järviruokoa, kortetta, lehdeksiä ja muuta apurehua kerättiin. Sienistä ja marjoista nyt puhumattakaan.

Kuriositeettina mainittakoon, että vuonna 1942 järjestettiin Suomen ja Ruotsin välillä talkoomaottelu marjojen keräyksessä. Suomi voitti 16814000 litralla marjoja Ruotsin saadessa 5471000 litraa.

4.3 Puhdetalkoot ja -työt (lähteet 1,2,13,14,15)

Suomessa oli erityisesti miesten käsityötaito sekä sen mukana puhdetyöt vähentyneet ennen sotaa. Tällaiseen kehitykseen johtaneet syyt olivat moninaiset. Tarve-esineet ostettiin valmiina kaupasta halpoina tehdastuotteina. Pula-aika nosti jälleen vanhat puhdetalkoot ja -työt entiseen arvoonsa.

Kaupungeissakin kokoonnuttiin puhdetalkoisiin esimerkiksi ompelemaan, parsimaan ja paikkaamaan vaatevarastoa, valmistamaan kangastilkuista vaikka peitteitä. Samaa tehtiin toki maallakin.

Maataloustalkoissa koettiin useasti työkalujen riittämättömyys. Työvälineiden puute haittasi muun muassa metsätöitä, kun apuvoiman ja talkoolaisten tottumattomuus aiheutti tavallista enemmän niiden

rikkoontumista. Talkoilla tehtiin länkiä ja muita valjastarvikkeita hevosille, kirveenvarsia, puukiuluja, -kuppeja, -kauhoja, - lusikoita. Mitä vaan mihin yksinkertaiset työvälineet riittivät.

Puhdetöiden tarkoituksena oli ensikädessä täyttää omassa taloudessa syntyneet puutteet. Kylän tai koulun kotitalouskerho saattoi järjestää valmistamiensa töiden myyjäisetkin, joiden tuotto käytettiin yleensä hyväntekeväisyyteen.

Puhdetyöt rintamalla olivat taas sotilaille tapa hyödyntää niukka vapaa-aika, joskus ase käden ulottuvilla. Syntyi niin tarve-esineitä kuten puukiuluja, puukontuppeja tuohesta ja romualumiinista kuin koriste-esineitä muistoiksi lähetettäväksi kotirintaman tärkeille ihmisille.

4.4 Työvelvollisuus (lähteet 1,2,13,14,15)

Suomessa säädettiin yleinen työvelvollisuuslaki lokakuussa 1939. Aluksi laki koski 18-55 vuotiaita ja niitä aloja, jotka suoraan tai välillisesti palvelivat maanpuolustuksen tarpeita. Vuonna 1942 lakia muutettiin niin, että työvelvollisuuden alaisia töitä olivat myös väestön toimeentulolle välttämättömät ja talouselämän käynnissä pitämiseksi tarpeelliset työt. Samalla tulivat työvelvollisuuden alaisiksi myös 15-17 vuotiaat nuoret ja 55-65 vuotiaat, kuitenkin eräiden iän ja yleiskunnon edellyttämien rajoituksin.

Nuoret vapautuivat työvelvollisuudesta, jos he jo kotonaan säännöllisesti osallistuivat maa- ja metsätöihin, olivat ammattikouluissa tai elättivät itseään sellaisessa työssä, jota työvelvollisuus koski. Heitä ei myöskään saanut lähettää työhön kotipaikkakuntansa ulkopuolelle muualle kuin valvottuihin työkeskuksiin. Enimmillään työvelvollisia nuoria oli yli 300 000, sotilaspoikia ja pikkulottia yli 100 000.

4.5 Martta-järjestö ja pula-aika (lähde 15)

Lucina Hagman perusti vuonna 1899 nykyisin Marttaliittona tunnetun yhdistyksen.

Perustajajäsenet kiersivät maata, värväsivät edelleen lähettejä kylästä kylään sekä kannustivat kirjein eri paikkakuntien naisia aloittamaan omia alaosastojaan.

Koska Venäjän tsaari ei myöntänyt järjestölle perustamislupaa, muuttivat naiset kansalaisjärjestön säännöstöä. Uudeksi nimeksi valittiin sopivasti uskonnollinen Martta. Lupa heltisi mutta ensimmäisinä vuosina poliisi kontrolloi kokousten kulkua.

1920-1930 -luvulla yhdistys kasvoi maamme suurimmaksi kotitalousneuvontaa antavaksi tahoksi. Kodinhoidon ohella suomalaisemännät opetettiin ansaitsemaan taidoillaan myös omaa taskurahaa. Perheenemännän työtä haluttiin myös uudistaa vaatimalla heiltä muun muassa oikeita työtapoja.

Keskeinen osa kodinhoitoa oli ruoanvalmistus sekä lastenkasvatus, jotka alettiin nähdä myös tieteellisinä kysymyksinä. Marttojen aloitteesta kouluihin saatiin mm. säännöllinen kouluruokailu.

Sota pakotti Martat keksimään keinoja aineellisen puutteen torjuntaan ja korjaamiseen. Martat järjestivät esimerkiksi puutarhakasvien viljelykursseja, joissa he opettivat kaupunkilaisille suunnilleen kädestä pitäen, miten he voisivat kasvattaa vaikka parvekkeellaan lisää ruokaa pöytään. Sodan ja pula-ajan jatkuessa kaupungeissakin muokattiin kaikki

mahdollinen vapaa maa-alue palstoiksi vihannesten ja juuresten kasvattamiseen. Myös korvikeaineiden käyttöä opetettiin kursseilla.

Käsityökursseilla opetettiin muun muassa neulomista, vaatteiden korjausta, lankojen värjäystä luonnonkasvien avulla ja kaikkea muutakin, josta oli hyötyä jokapäiväisessä elämässä selviytymiseen. Suosituin kurssi taisi olla tallukkurssit, sillä nahkaa ei juuri ollut saatavilla siviilien kenkiin. Armeijan käyttöön Martat ompelivat esimerkiksi lumipukuja ja alusvaatteita.

Erikseen mainittakoon, että marttayhdistyksen palkkaamat neuvojat järjestivät kurssuja myös miehille. Esimerkiksi ruoanlaittokurssin kaupunkiin töihin jääneille miehille.

Sota-aikana Martat muonittivat evakoita, lähettivät paketteja reserviläisille ja tuntemattomalle sotilaalle sekä pitivät rintaman läheisyydessä sotilaskotia ja pesuloita, joissa huollettiin sotilaiden vaatteita.

Muusta avustustoiminnasta voi mainita mm. invalideille kerätyt vanhat silmälasit, evakoille vaatteita, leivottiin sotilaille näkkileipää.

Piiriliitot toimivat Vapaan huollon avustusten jakajina, jonka vuoksi lähes kaikissa kunnissa oli jonkun järjestön neuvoja. Vapaan huollon toiminta teetti runsaasti monenlaisia töitä aina pellavan viljelystä mannekiiniesityksiin saakka.

4.6 Lotat (lähde 14)

Lotta Svärd -järjestö perustettiin 1921 ja lakkautettiin 1944 rauhansopimuksen vaatimusten perusteella.

Lotat olivat suomalaisten naisten vapaaehtoisuuteen pohjautuva maanpuolustustyön tukijärjestö. Järjestö perustettiin tukemaan suojeluskuntia, se tavoitteet olivat puhtaasti isänmaalliset. Alusta pitäen järjestön linja oli pysytellä puoluepolitiikan ulkopuolella ja olla ehdottomasti aseeton. Lotat toimivat sodan aikana muun muassa

muonitus- ja sairaanhoitotehtävissä. Pula-aikana he järjestivät Marttojen tapaan esimerkiksi ruokakursseja.

Talvi- ja jatkosodan aikana kaatui, hieman tietolähteestä riippuen, 228-291 lottaa. Suurin osa heistä kuoli kulkutauteihin tai menetti henkensä rintamalinjan läheisyydessä työskennellessään. Kolme lottaa katosi ja yksi teki itsemurhan.

Ensimmäinen puheenjohtaja oli Mathilda Blomqvist ja viimeinen Fanni Luukkonen. Vuoden 1944 lakkauttamisen jälkeen perustettiin Suomen Naisten Huoltosäätiö ja vuonna 2004 nimi muutettiin Lotta Svärd – säätiöksi, joka on huolto- ja avustustyön suora perillinen.

A 5 Taloudellinen ja muu säätely

5.1 Musta pörssi (lähteet 1,2,3,4,11,13,)

Musta pörssi on luvatonta kaupankäyntiä, jota esiintyy yleensä erilaisten poikkeustilanteiden, kuten sodankäynnin tai laajojen lakkojen yhteydessä. Yleensä mustan pörssin kauppa käynnistyy, kun jonkin tuotteen saatavuutta säännöstellään esimerkiksi ostokorttien avulla tai siitä on muuten pulaa. Kauppatavarat ovat tyypillisesti esimerkiksi alkoholia, tupakkaa, ylellisyystuotteita, lääkkeitä ja elintarvikkeita.

Mustan pörssin eräitä muotoja ovat ”tiskin alta myyminen” ja tietynlainen kytkykauppa. ” Tiskin alta” myytäessä kauppiat varaavat osan tuotteistaan ainoastaan tietyille asiakkaille tai asiakasryhmille, kun taas muille kerrotaan ettei kysyttyä tavaraa ole saatavilla. ”Kytkeykaupassa” puolestaan asiakkaan edellytetään ostavan varsinaisesti tarvitsemansa hyödykkeen ohella muuta tavaraa, joka ei eri syistä käy hyvin kaupaksi.

Mustan pörssin kehittymiseen vaikuttaa myös yleinen suhtautuminen siihen. Esimerkiksi Suomessa talvisodan aikana salakauppaa paheksuttiin

eikä vakavaa tavarapulaa ehtinyt sodan kuluessa muodostua, joten musta pörssi ei kehittynyt. Jatkosodan aikana oli toisin: ratsiat ja rangaistukset eivät estäneet salakauppaa, koska tavarapula lisääntyi ja yleinen mielipide hyväksyi salakaupan.

Härskeimmät salakaupan tositapahtumat olivat esimerkiksi Savonlinnassa sianruhojen kuljettaminen myytäväksi palokunnan sairausautolla huovalla peitettyinä ”potilaina”.

Mäntsälässä puolestaan tarkoitukseen käytettiin hautaustoimiston ruumisautoja. He jäivät kiinni kun ajoivat kolarin Helsingissä.

Säännöstelyn vuoksi naapureitakin alettiin kytätä: juomiset, syömiset ja kantamukset tirkisteltiin ikkunan takaa ja ilmoitettiin herkästi viranomaisille.

Jos oli maksaa roimaa ylihintaa, mustasta pörssistä sai ostettua melkein mitä vain. Niin hamstrausmatkalla liikkunut kaupunkilainen kuin heille tuotteitaan myyneet maalaiset eivät pitäneet toimintaansa varsinaisesti rikollisena.

5.2 Rangaistukset (lähteet 1,2,11)

Läheskään kaikki määräyksiä rikkoneet eivät koskaan joutuneet tekosistaan tuomiolle. Heikoimman elintarviketilanteen vuonna 1942 maassamme tuomittiin säännöstelyrikoksista kaikkiaan 10 113 henkilöä, joista 9649 selvisi sakoilla ja muut saivat vankeusrangaistuksen.

Sakoista, valtiolle menetetyksi tuomitusta omaisuudesta ja saadusta hyödystä kertyi valtion kassaan 25,6 miljoonaa markkaa.

Poliisi- ja tarkkailuviranomaisten toimintaa tehostettiin huomattavasti, perustettiin "lentävä tarkastuspartio", jonka johtajaksi nimitettiin Kemin poliisimestari Pelttari. Viranomaisten ansiosta 1943 tuomittiin säännöstelyrikkomuksista jo 18 027 henkilöä. Sakoilla pääsi 17 594 henkilöä ja valtion kassaan tuomittiin rahaa 72,3 miljoonaa markkaa. Vuonna 1944 tuomittuja oli 11 788 ja korvaussumma 81,3 miljoonaa markkaa sekä 1945 vastaavasti 17 539 tuomittua ja 99,2 miljoonaa markkaa. Säännöstelyrikkomukset muodostivat siis valtiolle melko huomattavan tulolähteen. Asian voi sanoa niinkin, että valtio onnistui nappaamaan itselleen osan mustan pörssin voitoista mutta ylivoimaisesti suurin osa jäi epäilemättä yksityisten taskuihin.

Lehdistön suhtautuminen säännöstelyrikkoksista annettuihin tuomioihin noudatteli samaa linjaa yleisen mielipiteen kanssa. Niitä pyrittiin vähättelemään esimerkiksi siten, että johdonmukaisesti jätettiin tuomittujen nimet kertomatta. Tässä suhteessa tapa tosin hieman muuttui sitä mukaa kun väsymys jatkuvaan pulakauteen lisääntyi ja juopa maaseutuväestön ja kaupunkilaisten välillä syveni.

Jatkossa lehtiartikkeleissa mainittiin tarkasti tuomitun ammatti, nimi ja kotipaikka sekä tietysti rangaistuksen suuruus. Myös se, mitä hän oli tehnyt selvitettiin perinjuurin. Päiväsakkojen lukumäärä eikä suinkaan niiden suuruus oli ratkaiseva. Alin rangaistus oli 75 päiväsakkoa, joka merkittiin asianomaisen henkilön rikosrekisteriin. Säännöstelykauden päättymisen jälkeen se merkintä tahraisi kauan monen sellaisenkin kansalaisen virallisia asiapapereita, joita ei millään olisi uskonut lainrikkojiksi.

5.3 Setelien leikkaus (lähteet 1,2)

Vuoden 1945 aikana hintojen ja palkkojen nousu kiihtyi suorastaan hillittömäksi. Tilanne ryöstäytyi viranomaisten käsistä ja elinkustannusindeksi nousi yhden ainoan vuoden aikana kaksinkertaiseksi

eli enemmän kuin koko sodan aikana. Kuitenkin palkat jäivät huomattavasti hintatasoa alemmaksi.

Ylimääräistä rahaa oli kuitenkin edelleen runsaasti käytössä, varsinkin mustan pörssin kauppiaille. Vähentääkseen ihmisten ostovoimaa ja hillitäkseen inflaatiota, Suomen Pankki toimeenpani 1.1.1946 ”setelienleikkauspäivän”. Tämä päivämäärä aiheutti kansalaisten keskuudessa paljon purnausta, sillä olihan moni saanut juuri kuukauden palkkansa ja heillä oli hallussaan suuria seteleitä.

500, 1000, 5000 markan setelit määrättiin leikattavaksi kahtia: setelin vasen puoli toimi maksuvälineenä vastaten puolet alkuperäisestä arvostaan. Helmikuun 16. päivään mennessä nämä puoliskot oli vaihdettava uudenmallisiin seteleihin. Setelin oikea puolisko luovutettiin valtiolle lainaksi. Tämä pakkolaina maksettiin takaisin vuonna 1949 ja siitä hyvitettiin kahden prosentin korko, joka oli kuitenkin mitätön tuolloin vallinneeseen inflaatioon verrattuna.

Setelien leikkaus koski siis vain käteistä rahaa eikä talletuksia ja valtion, kuntien ja rahalaitosten hallussa olleita seteleitä.

Setelinleikkaus jäi kansalaisten mieliin niin, että kun vuonna 1967 Suomen markka devalvoitiin, huhuttiin uudesta setelien leikkaamisesta.

5.4 Kansanhuoltoministeriö (lähteet 1,2)

valtioneuvosto hyväksyi 20.9.1939 lain, joka sotatilalain antamin valtuuksin salli perustaa kansanhuoltoministeriön. Lain mukaan ministeriön tehtävänä oli turvata väestön toimeentulo sekä talouselämän ja työvoiman käytön säännöstely sodan tai muun poikkeuksellisen tilanteen takia. Tehtäviin kuului muun muassa johtaa elintarvikkeiden ja eräiden raaka-aineiden kotimaista tuotantoa, jakelua sekä kulutusta. Säännöstely itsessään aiheutti puutetta, korkeita hintoja, valtion virkamiesten korruptiota ja mustan pörssin kaupan.

Päätöksen allekirjoittajina olivat silloinen tasavallan presidentti Kyösti Kallio ja pääministeri A.K. Cajander. Ensimmäiseksi kansanhuoltoministeriksi nimitettiin Pohjoismaiden Yhdyspankin pääjohtaja Rainer von Fieandt.

Kansanhuoltoministeriössä oli aluksi yksi ministeri, vuoden 1941 alusta kaksi- ajoittain kolmekin- ministeriä. Työntekijöitä oli vielä vuonna 1946 yli 800.

Paikallistasolla kansanhuollosta vastasi 13 kansanhuoltopiiriä ja jokaisessa kunnassa oli kansanhuoltolautakunta. Eli heidät mukaan lukien kansanhuollon palveluksessa oli säännöstelyn aikana 7000-8000 virkailijaa, joiden kautta kulki vilkkaimmillaan noin 160 miljoonaa lomaketta vuosittain.

Alkoi siis ostokorttien aika, joka kesti pitkälti toistakymmentä vuotta. Kansanhuolto painatti toimintansa aikana kaikkiaan 162 erilaista ostokorttia, joiden yhteinen painosmäärä oli 778 miljoonaa kappaletta. Tämä tiesi valtavasti ylimääräistä työtä muun muassa myyjille, ostajille, luovuttajille, tarkkailijoille, tilittäjille eli kenelle tahansa, joka joutui ostokorttien kanssa tekemisiin. Oman sivujuonteensa niin sanottuun korttipeliin toivat myös väärentäjät, huijarit, jobbarit.

Ensimmäisenä kulutustavarana määrättiin sokeri takavarikkoon ja säännöstelyyn 7.10. 1939. Tämä tarkoitti sitä, että sait pitää vain kaksi kiloa sokeria henkilöä kohden, loput tuli luovuttaa valtiolle. Ensimmäinen ostokortti tuli käyttöön 12.10.1939 ja sitä kutsuttiin Valtion ostokortiksi, kansankielessä yksinkertaisesti yleisostokortiksi. Toisena takavarikkoon määrättiin Suomen kansan lempijuoma kahvi 28.10.1939. Nämä molemmat olivat ainoat kulutustavarat, joita tuotiin pääasiassa ulkomailta, kahvia 100 % ja sokeria 90%.

Talvisodan päättymisen jälkeen elintarvikkeiden säännöstely laajeni. Kansanhuoltoministeriölle tuotti paljon päänvaivaa kun uudessa tilanteessa vastakkain olivat nyt myös tuottajat ja kuluttajat, ei vain ostajat ja myyjät. Tämä tarkoitti sitä, että nyt myös maataloustuottajia oli alettava

”paimentamaan”. Heidät velvoitettiin luovuttamaan kohtuullinen osa tuotannostaan yleiseen kulutukseen. Periaatteessa heille ei siis pitänyt jäädä omaa tarvettaan enempää kuin minkä muut kansalaiset saivat ostokorteillaan ostaa. Käytännössä tämän toteuttaminen oli mahdotonta. Viranomaisetkin ymmärsivät sen ja myönsivät maataloustuottajille oikeuden pidättää itselleen korttiannoksia suuremmat määrät omia tuotteitaan. Tämä erioikeus synnytti tietysti kuluttajapiireissä katkeruutta.

Ostokorttien myynti tai lahjoittaminen muille kuin samaan ruokakuntaan kuuluville oli ankarasti kielletty. Niitä yritettiin myös väärentää. Se oli kuitenkin vaikeaa, koska kortit painettiin erikoisvalmisteiselle paperille ja aseistetut vartijat valvoivat painatusta.

Myyjiä oli viranomaisten toimesta ankarasti kielletty ottamasta vastaan irrallisia kuponkeja. Tästä saattoi joutua oikeuden eteen ja rangaistuksena oli yleensä eriasteinen elintarvikkeiden myyntikielto osittain tai jopa kokonaan määrääjäksi.

Viranomaiset tekivät kaikkensa pitääkseen salakaupan kurissa. Vuonna 1942 perustettiin varsinaisen poliisin avuksi erillinen poliisiosasto, jonka tehtävänä oli nimenomaan mustan pörssin kaupan valvonta ja paljastus.

Etenkin matkatavaroita ratsattiin suurten kulutuskeskusten ympäristössä liikennöivissä junissa ja linja-autoissa sillä varsinkin viikonloppuisin oli tuskin yhtään matkustajaa, jolla ei olisi ollut hallussaan mustasta pörssistä hankittua tavaraa. Myös sotapoliisit suorittivat matkatavaroiden tarkastuksia junissa ja maanteillä.

Mustan pörssin kauppa loppui kun huoltotilanne parani. Kansanhuoltoministeriö lakkautettiin vuoden 1949 lopussa, jolloin sen vielä jäljellä olleet tehtävät jaettiin kauppa- ja teollisuusministeriön kesken. Kuitenkin monissa kunnissa kansanhuoltolautakunnat toimivat vielä jonkin aikaa 1950- luvullakin.

B TUTKIMUS

Pula-aika Huittisissa

Huittinen (ruotsiksi Vittis) sijaitsee Satakunnassa ja on perustettu vuonna 1865. Kauppalaksi se tuli 1972 ja kaupungiksi 1977. Kuntaliitoksen myötä Vampula liitettiin osaksi Huittista 2009. Mainittakoon, että aikoinaan Huittinen oli Suomen sikapitoisin pitäjä. Huomattavina työnantajina toimivat nykyään mm. Kivikylän ja Korpelan lihajalostamot sekä Saarioinen.

B 1 Kysymykset

- Millaisia muistoja sinulla tai perheelläsi on pula-ajasta Huittisissa?
- Miten ratkaisitte jonkin tavaran tai asian puutteen?
- Miten yhteistyö naapureiden / sukulaisten kanssa sujui? Saitteko apua / tavaraa lainaksi?
- Tietoja mustan pörssin kaupoista, salakaupasta yms.
- Muita muistoja?

B 2 Haastateltavat

Irjaliisa Marku s. 1940 Huittisissa, Kauko Marku s.1937 Vampulassa, Timo Kouttu s. 1935 Huittisissa, Ilpo Nurmi s. 1941 Huittisissa, Arto s. 1949 Vampulassa, Sirpa s.1950 Huittisissa, Matti s.1950 Huittisissa. Viimeksi mainitut eivät kertoneet sukunimeään.

B 3 Haastattelu

Pula-aikaa muisteltaessa ensimmäisenä mieleen tuli tietysti ruoka. Kukaan ei kertonut kokeneensa varsinaista nälkää, koska jokainen oli maalaistalosta kotoisin tai ainakin heillä oli sukulaisia maalla. Oman osansa he tietysti joutuivat tekemään sekä maatilán töissä kuin osallistumaan esimerkiksi mottitalkoisiin. Pelloilla kasvatettiin normaalisti eri viljoja, perunaa, sikuria, punajuuria, sipulia. Herneitä kasvatettiin ihan jo valkuaisaineen saamiseksi sekä tietysti keittoon.

Kauko Marku mainitsi, että hänen isänsä kaatui talvisodassa ja äidin oli pakko ottaa vastuu pientilan peltotöistä, sadosta kun joutui luovuttamaan osan valtiolle.

Arto kertoi ja muut täydensivät, että jokaiselle viljalajille oli oma myllynsä, jonka mylläri otti tarkasti talteen valtiolle kuuluneen osan ja tietysti myös itselleen palkkion viljanjauhannasta. Alettiin Puhua "Myllytullista".

Kouttu kertoi, että heillä oli aina myös porsaanlihaa syötävänä, tosin tiukasti suolattuna sitä piti liottaa tovi, ennen kuin ruokaa pystyi valmistamaan. Erityisesti läskisoosi ja keitetyt perunat ovat hänen lempiruokiaan edelleen.

Metsän antimia hyödynnettiin tietysti myös. Puolukkaa piti jokaisen koululaisen viedä aina syksyisin kouluunsa. Riista ei kuulunut rajoitusten piiriin, joten metsästäjille riitti kysyntää. Sienistä tehtiin esimerkiksi salaattia tai kastiketta. Kaikkien haastateltavien makuun nämä sieniateriat eivät olleet.

Koulussa mukana olivat omat eväät, juomana joppia eli kuorittua maitoa, jota saatiin takaisin meijeristä kun sinne oli tilan maidot toimitettu. Juustoa ei ollut saatavilla ollenkaan, voitakin hyvin vähän. Makeutusaineena oli sakariini joko tabletteina tai pulverina. Hunajaa oli hyvin harvoin saatavilla.

Irjaliisa Marku ja Timo Kouttu kertoivat, miten heillä oli aina ruisleipätalkoot kotona. Leipää leivottiin urakalla, nostettiin katonrajaan vartaisiin kuivumaan ja sieltä sitten otettiin aina tarvittaessa syötäväksi.

Kouttu kertoi hilpeänä, että siitä tiesi leivän olevan tarpeeksi kuivaa, kun se putosi itsekseen lattialle. Kivikovaa leipää piti liottaa tovi, ennen kuin sitä pystyi syömään. Useampi totesikin, että siinä oli vaara lohkaista hampaansa. Pullaakin pystyttiin leipomaan. Tuoreena sitä sai vain palasen, loput kuivattiin korpuiksi.

Marku mainitsi myös, että sikuria kasvatettiin itse kahvin korvikkeeksi. Voikukan juuria oli hankala kaivella maasta. Joku kyläläinen teki hyvän tilin kessua kasvattamalla, varsinkin kun ei itse polttanut.

Hamppua kasvatettiin köysien raaka-aineeksi, pellavaa kankaisiin. Parhaat pellavat oli luovutettava Tampereella sijainneeseen kangastehtaaseen.

Syksyisin maatalon töihin kuului myös muun muassa perunajauhojen teko. Koko kylä osallistui näihin talkoisiin. Perunat pestiin ja jauhettiin tähän varta vasten tehdyllä koneella, jonka sai lainaksi. Lopputuloksena oli ruskeaa, haisevaa velliä. Seurasi useita viikkoja kestänyt liotusoperaatio, jossa kului paljon vettä. Kun liotusastian pohjalle kertyi vaaleaa, kiinteää ainetta, se nostettiin pahvin päälle kuivumaan. Ennen käyttöä se vielä murskattiin ja sihdattiin. Tosin Irjaliisa kertoi, että kaikki jauhot sihdattiin ennen käyttöä niissä olleiden matojen vuoksi.

Yhteishenki koettiin hyvänä. Lapsetkin kasvatettiin ”yhdessä” eli jos joku lapsi oli esimerkiksi ilkeä toista lasta kohtaan, vanhemmat saivat kyllä varmasti tietää asiasta. Häihin, hautajaisiin ja muihin tilaisuuksiin lainattiin mm. huonekaluja, joissa oli oma nimi takana, jotta saisi sitten juhlien jälkeen tuolinsa takaisin. Häistä Irjaliisa kertoi, että erään talon tuleva anoppi oli ollut puoli vuotta syömättä sokeria ja voita, jotta sitten voisi tarjota häävälle kunnon syötävää.

Kyläläisiltä ja sukulaisilta sai aina tarvittaessa apua ja erilaisia töitä tehtiin talkoilla. Erityisesti Karjalan evakot ovat jääneet Markujen mieleen. Heidän asuttamisessaan oli kova työ ihan jo tilanpuutteen vuoksi, puhumattakaan henkisestä tuskasta, jota evakot kokivat kun joutuivat jättämään kotinsa ja tulemaan joskus ei niin ystävälliselle paikkakunnalle.

Mustan pörssin kaupasta oli haastateltavilla vähäisesti kokemusta. Tokihan joku mummo saattoi voita ja kanamunia myydä salaa. Kaupungissa asuvien sukulaisten kanssa käytiin vaihtokauppaa. Esimerkiksi Nokian kumitehtaalla työskentelevältä sukulaiselta saatettiin vaihtaa kumijalkineet erilaisilla elintarvikkeilla. Naapurille saatettiin viedä esimerkiksi leipomuksia, kun itselle oli niitä tarpeeksi. Kiertäviä kauppiaita oli muutama, myyntitavaroina harjoja, luutia, ompelulankaa yms. Mustalaisista oli riesaa, he kun saattoivat tyhjentää heinäladon hevostensa ruoaksi lupaa kysymättä saati rahaa tarjoamatta. Tästä oli useammalla haastateltavalla ikävä kokemus.

Vaatteet, kankaat käytettiin loppuun. Paikkaamista riitti. Irjaliisa mainitsi erityisesti sorsettikankaasta tehdyn kesämekon, joka kutistui jos sattui satamaan. Tuli kuulemma ikävän alaston olo.

Niin sanottuja puukenkiä kukaan ei sanonut käyttäneensä. Tosin maalla, maatalon töissä oleva sai hieman helpommin ostoluvan esimerkiksi kumijalkineisiin ja jo ennestään oli vanhoja kenkiä jäljellä. Koululaiset saivat kenkiä kunnan sosiaalihuollon kautta.

Ilpo Nurmen muistoja pula-ajalta:

”Asuin maalaistalossa Huittisten Lauhassa. Meillä oli siihen aikaan paljon eläimiä. Oli 100 kanaa, 5 lehmää, sikoja ja lampaita. Ruuan suhteen ei ollut puutetta. Syksyisin oli sikojen teurastuspäivä. Muuten syksyisin viljan puinti hoidettiin talkoilla. Yhteinen maamoottori ja puimakone siirtyi talosta taloon. Samoin puintiväki. Syksyisin valmistettiin myös perunajauhoa ja siirappia.

Meillä oli sukulaisia Tampereella ja äiti kävi viemässä munia ja muita tuotteita. Muistan kun olin mukana. Lauttakylästä ajettiin puukaasuautolla Äetsään ja höyryveturijunalla Tampereelle. Kun olin 5- vuotias niin junaan tulivat kansanhuollon tarkastajat. Äiti laittoi minut istumaan kananmunia täynnä olleen matkalaukun päälle. Tarkastajat juttelivat äidille ja minulle ja

jatkoivat matkaa tarkastamatta matkalaukkua. Siellä saattoi olla muutama muna liikaa. Yleensä tuotteita jouduttiin luovuttamaan kansanhuollolle.

Peltotyöt tehtiin hevosen avulla. Meille hankittiin ensimmäinen rautapyöräinen Fordson traktori v 1948. Pula-aikaan ei ollut puutetta vaatteista kun äiti oli taitava ompelija. Langat kehrättiin kotona. Jalkineita teetettiin suutarilla.”

C Yhteenveto

Pula-aika oli ankaraa aikaa, asuitpa kaupungissa tai maalla. Olosuhteisiin oli pakko sopeutua ja olla luova, keksiä korvaavia tuotteita kun sitä tarvitsemaasi ei ollut saatavilla.

Aina löytyi henkilöitä, jotka pyrkivät itsekkäästi hyötymään toisen hädästä, oli vaikeaa luottaa täysin ulkopuoliseen ihmiseen. Joskus tilanne meni käyttämisen puolelle: tiirailtiin ikkunasta, miten paljon ja minkä kokoisia kasseja naapuri kantaa mukanaan ja jos oli pieninkin epäily hamstratusta tai salakaupasta ostetusta tavarasta, ilmoitettiin asiasta poliisille.

Myös valtion toimet saattoivat hämmentää, vaikka pyrkimys olikin kansakunnan parhaaksi. Haastattelututkimukseen osallistuneet muistivat hyvin ostokorttien kanssa ”pelaamisen”.

Pula-aikana Huittinen oli ja on osin vielä nykyäänkin maatalousvaltainen pitäjä. Kukaan haastatelluista ei ole mielestään kärsinyt esimerkiksi ruoanpuutteesta. Vaatteita, työvälineitä yms. on jo silloin kierrätetty /

lainattu niitä tarvitseville. Toisista on pidetty huolta parhaansa mukaan. Kun vertasi Huittisten tilannetta muuhun Suomeen, vaikuttaisi siltä, että täällä oli ainakin elintarvikkeiden suhteen paremmat oltavat. Jälkensä pula-aika jätti sen kokeneisiin ihmisiin. Jatkossa elettiin säästeliäämmin ja pyrittiin varautumaan ”pahaan päivään”.

Vaikka ei äkkiseltään uskoisi, oli pula-ajassa jotain hyvääkin. Työstä ei ollut pulaa, päinvastoin: työntekijöistä oli puutetta. Materiaa osattiin arvostaa eri tavalla, kierrätettiin, opittiin tekemään uutta, korjaamaan vanhaa, säästämään niin rahaa kuin tavaraakin. Tehtiin yhdessä, pidettiin toisista huolta ilman että avun saaja jäi jotenkin korvausvelvolliseksi. Kuvaavinta tämä oli Karjalan evakkojen kohdalla, heidän henkinen ja materiaallinen hätänsä kosketti monia.

Suomen ja maailman tilannetta tällä hetkellä voisi verrata pula-aikaan. Ei toki varsinaisen puutteen mutta vallitsevan ”aaltoilevan” epidemian takia. Jo karanteenien ja muiden odottamattomien tapahtumien vuoksi ihmisillä olisi hyvä olla kotonaan esimerkiksi 2 viikon ajaksi säilykkeitä ja muita hyvin säilyviä elintarvikkeita sekä erilaisia käyttötarvikkeita. Sveitsissä tämä on ollut jo vuosia lakisääteinen asia.

LIITTEITÄ

Liite 1: Pula-ajan rahoja

Liite 2: Erilaisia Valtion ostokortteja

Liite 3: Pula-ajan naistenkengät

Liite 4: Pula-ajan miestenkengät

Liite 5: Puupohjat

Liite 6: Kahvinvastike

Liite 7: Suurustejauhe

Liite 8: Munanvalkuaisen korvaava tuote

Liite 1. Pula-ajan raha

Liite 2: Erilaisia Valtion ostokortteja

Liite 3: Pula-ajan naistenkengät

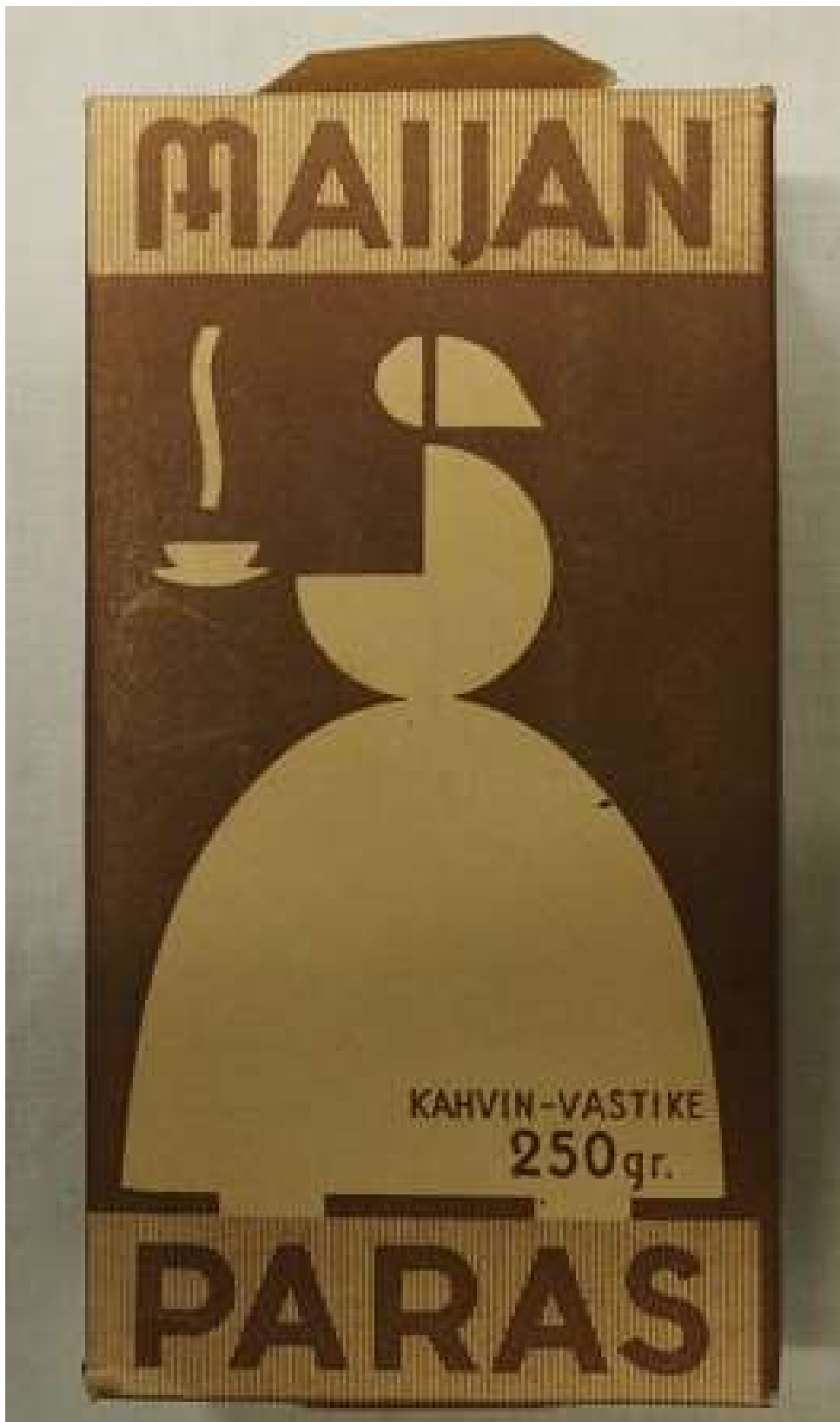
Liite 4: Pula-ajan miestenkengät

Liite 5: Puupohjat

Liite 6: Kahvinvastike

Liite 7: Suurustejauhe

Liite 8: Munanvalkuaisen korvaava tuote

Lähdeluettelo

1 Jermo Aake 1974

Kun kansa eli kortilla – reportaasi lähimenneisyydestä

Otava, painopaikka Keuruu 1977

2 Utrio Meri ja Untamo 1994

Pois pula, pois puute -kun kansa selviytyi

Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki

Painopaikka Karisto Oy:n kirjapaino Hämeenlinna 1994

3 Tuomikoski Pekka (toim) 2014

Suomi 1944, sota, arki, maailma

Gummerus kustannus Oy

Painopaikka Jelgava Printing House, Latvia 2013

4 Tuomikoski Pekka (toim) 2014

Suomi 1945, rauha, pelko, toivo

Gummerus kustannus Oy

Painopaikka Jelgava Printing House, Latvia 2014

5 Huittisten kotiseutupiiri 1991

Puhtaat jauhot (monistenippu)

6 Huittisten kotiseutuyhdistys r.y, Huittisten seudun kansalaisopiston kotiseutupiiri, 1994

Ota avvaiv völliis – muistoja Huittisista sanoina ja kuvina

Painopaikka R-Offset, Huittinen 1994

7 Latonen Saimi 1946

Pula-ajan ruokaohjeita

Marttaliiton kirjasia n:o 2, 6.painos

Helsinki 1946

8 Internetistä: Villimausteet / yrttitarha.fi/tietopankki/kansanperinne/viljely/html

9 Internetistä: Yle areena/ Häkäpöntöt bentsan korvikkeena
teksti Reijo Perälä

10 Internetistä: Sotahistoria / kessu

11 Internetistä: Iltalehti / Suomi 100 v/ ilm.29.1.2017

12 Internetistä: Wikipedia/ Pula-aika Suomessa

13 (Toim) Karunki , Rislakki, Vuorelainen

Kansa talkoissa- talkootoimintaa esittelevä kuvateos

Helsingissä Kustannusyhtiö Otava 1943

14 Internetistä: Wikipedia/ Lotta Svärd

15 Internetistä: Martat.fi

16 Internetistä: Yle / Elävä arkisto/ ruokavaliomme 1941

17 Internetistä: [yle.fi/aihe/artikkeli/2011/Kesämuotia kupongeilla 1941](http://yle.fi/aihe/artikkeli/2011/Kesämuotia_kupongeilla_1941)